

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 7, Sayı/Issue 13, Ocak/January 2025, ss. 29-38.

Geliş Tarihi–Received Date: 04.12.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 11.01.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1596055>

 HARUN ARSLANTÜRK*

ÖZ

Türklerin kadim coğrafyalarından biri olan Güneybatı Sibirya ve bu bölgede hüküm süren Sibir Hanlığı, 16. yüzyılın sonlarında Rus Çarlığı'nın yayılmacı politikaları doğrultusunda işgal edilmiştir. Bu işgalin kalıcılığını sağlamak ve yerel halkın kimliğini dönüştürmek için Sibir Hanlığı Kronikleri, ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır. Kroniklerde, Sibir Türkleri ve diğer topluluklar *barbar*, *vahşi* ve *dinsiz* olarak tanımlanmış; kültürel ve dini değerleri küçümsenmiştir. Bu söylemler, işgale dinî ve kültürel bir meşruiyet kazandırmayı amaçlayan bir propaganda dili içermektedir. Yermak Timofeyev, kroniklerde Tanrı'nın seçtiği bir *kahraman* olarak idealize edilirken, Sibir Hanlığı'nın son hükümdarı Küçüm Han, *zayıf* ve *başarısız* bir lider olarak gösterilmiştir. Bu tür ikili anlatılar, Rus işgalini kutsal bir görev ve medeniyet taşıyıcı bir misyon olarak sunma amacı taşımaktadır. Sibir Hanlığı Kronikleri, tarihsel kayıtların ötesine geçerek, toplumsal hafızayı biçimlendirme ve yerel halkın kimliğini dönüştürme çabalarına katkıda bulunmuştur. İşgal sürecinde yerel hafıza mekânları ve eski inançlar ortadan kaldırılmaya çalışılmış; bunların yerine Ortodoks kiliseleri ve Rus kültürel değerleri yerleştirilmiştir. Yeni şehirler ve kiliseler inşa edilerek, yerel halkın tarihsel bağlarının zayıflatılması ve kimliklerinin dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Bu adımlar, Rusya'nın bölgede hem askerî hem de kültürel hâkimiyetini güçlendirme stratejisinin bir parçasıdır. Sonuç olarak, Sibir Hanlığı Kronikleri, yalnızca tarihsel olayların kaydedildiği belgeler değil, Rus işgalini meşrulaştıran ve hegemonik iddiaları destekleyen araçlardır. Bu kronikler, Rusya'nın askerî başarılarını yüceltirken, işgal edilen topraklardaki yerel halkın kimliklerini silme ve tarihsel bağlarını koparma süreçlerinde önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sibir Hanlığı Kronikleri, Yermak, Küçüm Han, Ötekileştirme, Toplumsal Hafıza.

A CRITICAL APPROACH TO THE SOVEREIGNTY NARRATIVE OF THE RUSSIAN TSARDOM: READING THE CHRONICLES OF THE SİBİR KHANATE FROM THE PERSPECTIVE OF THE OTHER

ABSTRACT

Southwestern Siberia, one of the ancient homelands of the Turks, and the Sibir Khanate, which ruled over this region, were occupied in the late 16th century as a result of the expansionist policies of the Russian Tsardom. To ensure the permanence of this occupation and transform the identity of the local population, the Sibir Khanate Chronicles were employed as an ideological tool. In these chronicles, the Sibir Turks and other communities were described as barbaric, savage, and godless, while their cultural and religious values were denigrated. This rhetoric served as a propaganda tool aimed at granting religious and cultural legitimacy to the occupation. Yermak Timofeyev was idealized in the chronicles as a hero chosen by God, while Küçüm Khan, the last ruler of the Sibir Khanate, was portrayed as a weak and unsuccessful leader. Such binary narratives aimed to present the Russian occupation as a sacred mission and a civilizing endeavor. The Sibir Khanate Chronicles went beyond mere historical records, contributing to shaping collective memory and transforming the identity of the local population. During the occupation, local memory spaces and old belief systems were targeted for eradication and replaced with Orthodox churches and Russian cultural values. The construction of new cities and churches not only transformed physical spaces but also aimed to weaken the historical

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İBEF., Tarih Bölümü, Ardahan/TÜRKİYE, E-Posta: harunarslanturk@ardahan.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-4010-1511.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

connections of the local population and alter their identities. These actions were part of Russia's strategy to solidify both its military and cultural dominance in the region. In conclusion, the Sibir Khanate Chronicles were not merely historical documents but ideological tools that legitimized the Russian occupation and supported hegemonic claims. These chronicles glorified Russia's military achievements while playing a significant role in erasing the identities of the local population and severing their historical ties in the occupied territories.

Keywords: Sibir Khanate Chronicles, Yermak, Küçüm Khan, Othering, Collective Memory.

GİRİŞ

Ben, bilinçli bireyin kendini başkalarından ayırmasına ve kendini öne çıkarmasına yarayan güç¹ olarak tanımlanır. Öteki, bilinçli özneye kendi dünya görüşünü ve bu görüş içinde kendini tanımlarken yardımcı olan; ona güç ve anlam aktaran bir varlıktır. Bu bağlamda *öteki*, bireyin kendini tanımlama sürecine anlam ve derinlik katarak olumlu bir değer taşır. Ancak *öteki*, aynı zamanda dünya görüşümüzü bulanıklaştıran ve bizi bir nesne haline getiren boyutuyla olumsuz bir anlam da içerir.² Bu yönüyle *öteki*, *ben*'in kendi varlık alanını ihlal ve iffal etmesi durumunda, ötekileştirme ontolojik bir özgürlük sorununa dönüşmektedir. Ötekileştirilen kişi, bilerek ya da bilmeyerek özgünlüğünü kaybederek başkasına dönüşmüş, yani ötekileştirilmiştir.³

Ötekileştirmenin, toplumda kolektif bilinç olarak ortaya çıkmasında tarihî metinlerde yer alan imgelerin rolü yadsınmaz bir gerçektir. Gelecek nesillere aktarılan bu metinler, tarihsel arka planda bir düşman yaratarak, kendi otantik cemaatinin ötekileştirdiği toplum üzerindeki yok ediciliğini meşru bir zemine oturtmuştur. Nitekim, Ruslar Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Doğu Roma'dan miras aldıkları kronik yazma geleneğiyle tarihsel olayları kayıt altına almışlardır. Bu kayıtlar, genellikle kilise ve manastırlarda görevli din adamları tarafından tutulmuştur.⁴ Dolayısıyla Rus kronik yazımında tarihî hadiselerin anlatımı, dinî-ideolojik bir bakış açısını kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum Sibir Hanlığı'nın işgalini ele alan kronik yazımına da yansımıştır. XVI. ve XVII. asır Rusyası'nda kilise ve devletin birbirine olan bağımlılığı hem siyasi hem de dinî hayatın şekillenmesinde belirleyici bir faktör olmuştur. Kilise, devletin otoritesini meşrulaştıran bir araç olarak kullanılırken, çarlar da kiliseyi kontrol altında tutarak kendi siyasi meşruiyetlerini pekiştirmiştir. Bu doğrultuda kroniklerin dili, çarın kutsallığı ve devletin ilahi bir yönetim fikri olduğunu destekleyen din referanslı bir retorik ile biçimlenmiştir. Kilisenin toplumsal düzeni sağlamanın ötesinde, devletin ideolojik temellerini oluşturan bir yapı haline gelmesi, dönemin ruhunu kilise-devlet ilişkisi açısından yansıtmaktadır.⁵

Rusların 1582-1598 yılları arasında gerçekleştirdiği Sibir Hanlığı işgali sürecinde meydana gelen tarihî olaylar, Rus kronik yazma geleneğinde "Sibir Kronikleri" adı altında kaydedilmiştir. Bu kronikler, yalnızca Yermak ile Sibir Hanlığı'nın son hanı Küçüm Han arasındaki çetin mücadeleleri değil, aynı zamanda Türk yurtlarının Rus hâkimiyeti altına geçiş sürecini de detaylandırmaktadır. Bu kronikler Yesipov, Stroganov ve Remezov Kronikleri⁶ adıyla yer almakta olup, işgal sürecinin tarihî akışını çeşitli açılardan yansıtmaktadır. Söz konusu kroniklerde, Ruslar kendilerini "medeniyet getiren güç" olarak betimlemiş; buna karşılık Sibir bölgesindeki yerel halkları ise "barbar" ve "dinsiz" sıfatlarıyla tanımlamışlardır. Bu tür söylemler, yalnızca Rus işgalini meşrulaştırmayı amaçlamamış, aynı zamanda bölgedeki yerel halkın kültürel kimliğini yeniden şekillendirme çabasının bir parçası olarak kullanılmıştır. Yerel halkların inançları ve ritüelleri, kroniklerde aşağılayıcı bir üslupla ele alınmış; bu anlatılar aracılığıyla bölge halkının tarihî hafızası manipüle edilmiştir. Kronikler, tarihî olayların ötesine geçerek, yerel halkların toplumsal kimliklerini ve kolektif hafızalarını Rusya'nın ideolojik hedefleri doğrultusunda yeniden inşa etme işlevi görmüştür. Yerel halklar, ötekileştirici bir söylem aracılığıyla kendi tarihî değerlerinden koparılmış ve farklı bir bakış açısıyla yeniden tanımlanmıştır. Bu süreç, kroniklerin yalnızca tarihî kayıtlar değil, aynı zamanda güçlü birer propaganda aracı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Sibir Kronikleri'nde yer alan metinler analiz edilerek, bu metinler aracılığıyla Rusların yerel halkları nasıl ötekileştirdiği ve onların kültürel değerlerini nasıl dönüştürdüğü ortaya konulacaktır. Çalışma, Rus kronik yazım geleneğinin ideolojik işlevlerini değerlendirerek, bu söylemlerin toplumsal ve kültürel etkilerini irdelemeyi amaçlamaktadır.

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 111.

² Cevizci, *age*, s. 661.

³ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileştirme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 17-18.

⁴ Rus kronikleri hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Muallâ Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK. Yayınları, Ankara 2007.

⁵ Rus kilisesi ve devlet yönetiminin bu grift yapısını daha iyi anlamak için, Metropolit Makariy'in *Rus Kilise Tarihi* adlı eserinde yer alan *Rus Kilisesi'nin Bağımsızlık Dönemi Tarihi (1589-1881)*, Rusya'da Patriklik Dönemi (1589-1720) bölümü büyük önem taşır. Bu bölüm, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Bizans'tan bağımsız bir yapıya kavuştuğu dönemi ve Rusya'da patriklik kurumunun oluşumunu inceler. 1589 yılında Moskova Patrikhanesi'nin kurulmasıyla başlayan bu süreç, kilisenin bağımsız bir dinî otorite olarak güçlenmesine olanak sağlamış ve çarların meşruiyetini dinî temellere dayandırmalarına zemin hazırlamıştır. 1720 yılına kadar süren bu dönem hem kilise yönetimi hem de Rusya'nın siyasi gelişimi açısından önemli bir tarihsel süreci kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Makariy Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, İzdatelstvo Spaso-Preobrajenskogo Valaamskogo Monastırya, Moskva 1996, s. 2150-2596.

⁶ Sibir Kronikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020; *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020; *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

1. Kroniklerde Ötekileştirme İmgeleri

Rus Sibir Kroniklerinde, Sibir Hanlığı bünyesinde yaşayan halklar, bu halkların yaşayış ve inanç değerleri tasvir edilirken; hanlığın demografik olarak çoğunluğunu oluşturan Tatarların yanı sıra bölgede yaşayan Kalmık, Ostyak ve Samoyed toplulukları inanç ekseninde kroniklerin ötekileştirici üslubuna maruz kalmıştır. Sibir Kroniklerinden olan Yesipov Kroniği'ndeki:

“Tatarlar, Muhammed kanunlarına bağlıdır. Kalmıkların kanunu ya da atalarının dinî inancı ve gelenekleri hakkında herhangi bir eser okumadığım veya araştırmaya rastlamadığım için neye inandıklarını bilmiyorum. Pegaya Orda, Ostyaklar ve Samoyedler ise bir dine sahip değiller ancak idollere tapıyorlardı. Evlerinde büyüçülükle uğraşarak Tanrı'ya kurban sunuyorlar, idollere hediyeler vererek beyhude yere Tanrı'ya ibadet ediyorlardı. Böylece idollerin onların evlerine bereket getireceğine inanıyorlardı. Semavi bir dine inanmayan bu insanların tanrıları, onlara kuşlar, vahşi hayvanlar ya da bitkiler konusunda ne yiyip ne yemeyeceklerini emretmemiş; bu yüzden onlarda kendilerine ait bir haram/helal kavramı oluşmamıştır. Cennetteki Tanrı'yı tanımamaları, onun yasalarını bilmemeleri ve de Tanrı'ya inanmalarını telkin edenleri dinlememeleri onların vahşi yaratıklar gibi çiğ et yemelerine, vahşi hayvanların ve sürüngenlerin etlerini tüketmelerine, kan ve diğer iğrenç şeyler içmelerine, ot ve kökleri yemelerine sebep olmuştur”.⁷

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, toplumlar kendi kimliklerini tanımlamak için bir düşmana ihtiyaç duyar. Bu düşman o toplumun kendi değer ve normları üzerinden bir öteki olarak tanımlanır. Umberto Eco'nun düşman inşasında yer verdiği barbar figürü, toplumun dışında kalan ve farklılıkları nedeniyle tehdit unsuru olarak algılanan bir varlık olarak tanımlanır.⁸ Bu yönüyle Rus kroniklerinde Sibir halkları, semavi bir dine mensup olmayan ve vahşi olarak nitelendirilen insanlar olarak resmedilmiştir. Onlara, *et yiyen, ot ve kök tüketen* gibi aşağılayıcı tasvirlerle atıfta bulunulmuş ve bu betimlemeler, Sibir halklarını *barbar* kategorisine yerleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu tür söylemler, Rus toplumunun dinî ve kültürel değerlerini üstün gösterirken, Sibir halklarını bu değerlerin karşısında birer *öteki* olarak konumlandırır. Sibir halklarının bu şekilde ötekileştirilmesi, yalnızca Rusların kendi kültürel değerlerini yüceltmekle kalmamış; aynı zamanda *biz* ve *öteki* arasındaki ayrımı keskinleştiren bir ideolojik araç olarak işlev görmüştür. Bu süreçte, yerel halkların kültürel değerleri, ritüelleri ve yaşam biçimleri dışlanmış; buna karşılık Rus normları ve değerleri ön plana çıkarılarak Sibir halklarına karşı bir aidiyet ve üstünlük duygusu pekiştirilmiştir.

Yesipov Kroniği'nde İslam dinine mensup olanların Tanrı'nın gazabına maruz kalacaklarına dair bir anlatım söz konusu iken Ortodoks dinî öğretisinin önemine dikkat çekilmiştir. *Eğer birileri Muhammed'in emirlerine uyup öğretilerine kulak verirse o kişi lanetlenenler arasında olacaktır. Üstelik putperestler hakkındaki bir diğer kanunda şöyle denmekteydi: İnsanlar lanetlenmeyi hak ettiğinde, hükümdarlar adaletsizlik yaptığında, orduda uyumsuzluk olduğunda, halk arasında çekişme ve isyanlar vuku bulduğunda, savaş kapıya dayandığında ve çocukların miras hakkı yok sayıldığında bu topluluk; kötü talih ve felaketlerin yasını tutmaya başlayabilir.*⁹ Durkheim'e göre: dinî tasavvurlar, kolektif gerçeklikleri ifade eden ortak kavramlardır; ayinler ise yalnızca bir araya gelmiş gruplar arasında ortaya çıkan davranış biçimleridir. Bu grupların amacı, ortak anımsamalar yoluyla toplumu inşa etmek, toplumun sürekliliğini sağlamak veya onu yeniden teşkil etmektir. Bu hedefe ulaşmanın yolu ise, toplumsal olguların ve kolektif düşüncenin ortak ürünü olmaktan geçmektedir.¹⁰ Dolayısıyla Küçüm Han döneminde Sibir bölgesinde İslamiyet'in hızlı bir şekilde yayılması,¹¹ hem Küçüm Han'ın meşruiyetini sağlaması hem de bölge halklarının aynileşmesi ritüel dayanışmayı da beraberinde getirmiştir. Toplumun ortak bir düşmana karşı kenetlenmesini sağlayan bu ritüeller, aynı zamanda toplumun kendini dış tehditlere karşı koruma mekanizması olarak da görülebilir. Bu bağlamda, İslamiyet'i benimseyenlerin kroniklerde ötekileştirici bir üslupla *lanetlenenler* olarak tanımlanması, öteki dine karşı duyulması arzu edilen motivasyonun, toplum üzerindeki birleştirici etkisini kırmaya yönelik bir söylem olarak değerlendirilebilir.

Sibir tarihi hakkında malumat elde edilen kroniklerde yer alan metinlerin ideolojik kurgusu, içeriğine de yansımıştır. Türkler ve sair topluluklar *köpek, engerek yılanı ve ağıldan kaçan koyun* gibi küçük düşürücü tasvirlerle ötekileştirilmiştir. Sibir Kronikleri'nde bu ifadeler aynen şu şekilde yer verilmiştir:

“Lanetliler Rus ordusunun onların topraklarına gittiğini görünce bu durumdan korktular. Böylece Tanrı'nın yardımıyla lanetli barbarlar yenildiler. Ellerindeki Rus tutsaklar geri alındı; lanetliler ise rezil olmuş bir vaziyette köpekler gibi kendi topraklarına döndüler”.¹² “Karaçi hiçbir şekilde geri adım atmadı. Şehri kuşatmayı sürdürerek onları açlığa mahkûm etmek istedi. Kozaklara karşı öfke ile soluyan engerek yılanı gibiydi ve amacından saparak Kozakları uzağa

⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*. s. 40.

⁸ Umberto Eco, *Düşman Yaratmak*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 17.

⁹ *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*. s. 50.

¹⁰ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 27.

¹¹ Sibir Hanlığı'nda İslamiyet hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Sever, “Sibir Hanlığı ve İslamiyet”, *History Studies*, S. 12/6, Aralık 2020, s. 3293-3305.

¹² *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 54.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

çekmek istedi. Melun Karaçi, Kozakları öldürüp kendi karargâhına götürmek için ellerini uzatmış ve uzun süre şehrin etrafında kalmıştı”.¹³ “Busurmanlar ağıllarından kaçan koyunlar gibiydiler ancak Kozaklar, Tanrı'nın yardımı ve azizlerin gücünün etkisiyle onları yenmeye muvaffak oldular”.¹⁴

Ortega y Gasset, *biz* olan kimliğin etrafındaki her şeyin kendimizden ayrı, *düşman bir öge* ve mutlak manada bir *öteki* olarak algılandığını ifade eder.¹⁵ Kroniklerde yer alan *lanetliler* ve *melun Karaçi* gibi tasvirler kendinden olmayı tamamen yabancı, dışlayıcı ve tehditkâr olarak algıladığını göstermektedir. Bu durum *biz* olan tarafın kendi kimliğini güçlendirmek adına *onları* insanlık dışı (*köpek, engerek yılanı* ve *ağıldan kaçan koyun*) betimlemelerle tanımlamaktadır. *Ötekiyi* her zaman bir düşman öge olarak gören *biz*, kroniklerdeki *engerek yılanı gibi öfke soluyan* ifadeleriyle karşı tarafı kendi kimliği ve güvenliği açısından *bizi* baskılan bir tehdit unsuru olarak algılar. Dolayısıyla kroniklerde yer alan dinî-ideolojik söylem, tehdit olarak görülen *ötekiyi* inanç değerleri bakımından aşağı bir konuma yerleştirirken, *bizi* kutsal bir kimlik çerçevesinde yüceltmektedir.

2. Kroniklerde Yermak ve Küçüm Han Tasvirleri

Sibir Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesinde başrol oynayan Yermak Timofeyev ve onun Kozak yoldaşlarının bölgeye nasıl geldiğine dair farklı bilgiler mevcuttur. Yesipov Kroniği'ne göre Yermak, Tanrı'nın lütfuyla bu topraklarda Hristiyanlığın nurunu yaymak amacıyla gönderilmiştir.¹⁶ Stroganov Kroniği'nde Yermak'ın Sibir'e gelişi Sibir Hanlığı'ndan gelen tehditlere karşı Yermak'tan yardım istemeleri neticesinde olmuştur.¹⁷ Remezov Kroniği'nde ise bu iki kronikten farklı olarak Yermak ve Kozakların daha önce Don-Volga boylarında yapmış olduğu yağma ve eşkıyalık faaliyetlerini Kama Nehri dolaylarında devam ettirme amacıyla Sibir'e geldiği vurgulanır.¹⁸

Kroniklerde Yermak'ın Küçüm Han ile ilk temas ettikleri andan ve Yermak'ın ölümüyle neticelenen son mücadeleye kadar her iki taraf farklı portrelerle betimlenmiştir. Yermak ve Kozakları Tanrı tarafından seçilmiş özel birlikler gibi gösterilmiştir. Yermak barbar ve putperestlere karşı yürütülen ulvi bir savaşın kahramanı, gerçek Ortodoks inancının bir neferi, güven ve sadakat timsali, cesur, bilge lider ve kararlı bir komutan şeklinde olağanüstü özelliklere sahip karakter olarak tasvir edilmiştir. Yermak, tarih yazımında Sibiryalı halkı için bir kurtarıcı olarak sunulmuştur. Bu yaklaşım, toplumun kolektif hafızasını ve algısını şekillendirerek, olası bir direnişi zayıflatma amacını taşımıştır.¹⁹ Sibir Hanlığı'yla yürütülen mücadelelerde Yermak'ın askerlerini *kâfirler* ve *putperestlere* karşı nasıl motive ettiği kroniklerin muhtevasına da yansımıştır. Kroniklerde Yermak'a atfen;

“Ey yoldaşlarımız, kardeşlerimiz, nereye kaçacağız? Sonbahar geldi bile. Nehirler buz tutmaya başladı. Kaçmayalım ve şanımıza leke sürdürmeyelim, sadece Tanrı'ya umut bağlayalım. Tanrı'nın yardımı olmadan yalnızca kalabalık askerlerle zafer kazanılmaz. Çaresizlere Tanrı çare olur. Kardeşlerim! Kâfirlerin, lanetli Sibir ülkesinde Agaryanların, Küçüm Han'ın bize ait olan Perm topraklarına ne kadar kötülük yaptığını, Çar'ın şehirlerini viran ettiğini, ne kadar çok Ortodoks'u kırdığını, tutsak ettiğini ve Stroganov kalelerine ne kadar kötülük yaptıklarını duymadınız mı? Bunun için, her şeye kadir Tanrı Hristiyan kanı için o lanetlilerden öç alacaktır. Yoldaşlar! Dürüst insanlar olarak, Tanrı huzurunda haç öperek ettiğimiz yeminleri ve verdiğimiz sözleri hatırlayalım. Ulu Tanrı'nın inayetiyle kaçmayalım, gerekirse bir kişi kalana kadar mücadele edelim, ancak ne olursa olsun geri dönmeyelim, ant içerek verdiğimiz sözüme sadık kalalım. Eğer, Hamsin Yortusu'nda övülen, her şeye kadir Tanrı bize yardım ederse ölümümüzden sonra da o topraklarda bizim hatıramız var olacak ve şanımız sonsuza kadar sürecek. Kutsal Tanrı'nın kiliseleri için ölmeye ve gerçek Ortodoks inancı için acı çekmeye hazır olalım. Bütün Rusya'nın Çar'ı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç'e hizmet edelim ve putperestlere sonuna kadar karşı koyalım. Böylece yeminimizi bozmayarak topyekün, sarsılmadan duracağız.”²⁰

sözleriyle iyi bir hatip, bilge bir lider, cesur bir komutan ve kutsal bir davanın sahibi olduğu öne çıkarılır.

İnsanlar yaşamlarına anlam katmak adına kendilerini güçlü ve kutsal bir amaca adamaya ihtiyaç duyar. Hoffer'a göre, bireyler kişisel manada tatmin olmadıklarında, hayatına anlam katacak şeyleri kendi dışında aramaya başlar ve bu hedef doğrultusunda edineceği yeni kimliğiyle derin bir bağ kurar. Bununla birlikte Hoffer, bireyin kendini aşarak kolektif aidiyete katılma sürecini, bireysel kimliğinden feragat ederek *biz* kimliği

¹³ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 77.

¹⁴ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*. s. 80.

¹⁵ Ortega y Gasset, *İnsan ve "Herkes"*, çev. Nevriye Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 61.

¹⁶ *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*. s. 51.

¹⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 50.

¹⁸ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*. s. 42.

¹⁹ Rusların Sibir ölgesini işgaliyle beraber Yermak Timofeyeviç tasvirini halka benimsetmek amacıyla sanat kullanılmış, işgali meşru göstermek amacıyla tarih anlatımı sanat eserleriyle desteklenmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Selcen Gür, “Yermak Timofeyeviç'in Rusya'nın Sibiryadaki Hâkimiyet Figürü Olarak Topluma Kabul Ettirilmesinde Sanatın Kullanımı”, AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 4, s. 63-73.

²⁰ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. s. 66-67.

aracılığıyla bağlı olduğu topluluğun bir parçası haline gelme olarak tanımlar.²¹ Bu bağlamda Yermak Timofayev ve mahiyetindeki Kozakların yeni bir kimlik inşa etme süreci şu şekilde açıklanabilir: Yermak ve Kozaklar, Sibir'e gelmeden önce çarlık tarafından Don-Volga nehirleri boyunca yağma yapan çapulcular olarak görülüyordu. Ancak Sibir bölgesine geldikten ve Stragonov ailesinin desteğiyle burada Sibir Hanlığı ile giriştikleri mücadeleden galip çıktıktan sonra, bir anda Ortodoksluğun ve çarlığın kutsal neferleri konumuna geldiler.²² Yermak ve yoldaşlarının kendilerini adadıkları dinî kolektif kimlik, *Ulu Tanrı'nın inayetiyle kaçmayalım, gerekirse bir kişi kalana kadar mücadele edelim* sözünden de anlaşılacağı üzere, kutsal bir amaca dönüşür ve topluluğun yeni kimliğini pekiştirir. Bu kutsal amaç, onların bireysel varoluşlarının ötesine geçerek, topluluğun kimliğini güçlendirmesine ve kendilerini daha büyük bir kolektif gücün parçası olarak hissetmelerine olanak tanır. Böylece bireysel kimlikten sıyrılarak, dinî ve ulusal bir aidiyete dayanan bu yeni kimlik, onları daha büyük bir misyonun taşıyıcısı ve koruyucusuna dönüştürür.

Kroniklerde Yermak'ın inançlı bir Ortodoks olması buna karşın Küçüm Han'ın inançsız olarak gösterilmesi nedeniyle bu ikili arasında yapılan mücadelelerde Tanrı'nın her daim Yermak'ın yanında olduğu ve onu koruduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Bu duruma Remezov Kroniği'nde geçen şu ifadeler örnek gösterilebilir: *Kurtarıcı'nın zuhurundan sonra Kozakların aşkla sevdiği sancaklarındaki Kurtarıcı imgesi kendiliğinden yerinden fırladı ve Tobol Nehri'nin sol kıyası boyunca aşağılara doğru hareket etti. Yermak ve Kozaklar hep birlikte o görüntünün arkasından kürek çektiler. Paganlar tepelerden teknelere yağmur gibi sayısız ok attılar. Tanrı tarafından korunan bu yerden Yermak ve adamları, saçlarının telleri bile zarar görmeden geçtiler. Ok yağmurundan çıktıklarında beliren imge, sancaktaki yerine geri döndü.*²³ Hristiyanlıkta yer alan kutsayıcı ve koruyucu imgeler, bazı arketipsel sembollerin devamı niteliğinde olup, Hristiyanlık bu imgelerin insan ruhuna yansımalarını ve etkilerini yeni bir perspektifle ele alır. Eliade, doğal dinî sembollerin (güneş, ağaç, su vb.) yeniden yorumlandığını ve bu imgelerin Hristiyan simgeciliği içinde yeni anlamlar kazandığını ifade eder. Kurtarıcı imgesi de bu bağlamda, ilahi bir koruma ve kurtuluş arketipi olarak görülebilir. Tarihsel süreç içerisinde bu imgeler her ne kadar yeni anlamlar kazanmış olsa da içkin simgeciliğin yapısı köklü bir değişikliğe uğramamıştır²⁴. Yermak ve adamlarının hikâyesi Hristiyan sembolizmi ve Eliade'nin görüşlerine göre değerlendirildiğinde, bu olay derin bir ilahi koruma ve kurtuluş arketipine dönüşür. Kurtarıcı imgesi, Mesih'in insanları tehlikeden kurtaran ilahi bir varlık olarak görülmesiyle benzer şekilde yorumlanabilir. Yermak ve Kozakların Kurtarıcı'yı takip etmeleri, onların ilahi güce olan inançlarını ve bu gücün rehberliğini gösterir. *Paganların* ok saldırısı kötülüğü temsil ederken, Tanrı'nın koruması altındaki Yermak ve adamları bu saldırıdan kurtulurlar. Kurtarıcı'nın sancaktaki yerine dönmesi, Mesih'in göğe yükselmesiyle paralellik gösterir ve ilahi korumanın tamamlandığını simgeler. Ayrıca, nehir boyunca ilerlemeleri, suyun Hristiyan sembolizminde yeniden doğuş ve arınmayı temsil etmesiyle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda Kurtarıcı imgesi, Yermak ve adamları için kutsal bir güç ve kurtuluşun simgesi olarak görülür.

Kroniklerde, Yermak inançlı ve güçlü bir karakter olarak ön plana çıkarılırken, Küçüm Han ve askerleri ötekileştirici ve aşağılayıcı ifadelerle tasvir edilir. Onlar *barbar, yakıp yıkan ve putperest* olarak tanımlanmış; sahte tanrılarına umut bağlamalarının onları ömür boyu başarısızlığa mahkûm edeceği vurgulanmıştır. *Kâfir* Sibirlielerin kurtuluşunun tek reçetesi olarak Ortodoksluk inancına geçmeleri gösterilmiştir. Rus tarihî anlatılarında Yermak, bir kahraman olarak öne çıkarılırken, Küçüm Han korkak ve kibirli bir figür olarak betimlenir. Bu durum kroniklerin içeriğine de yansır. Küçüm Han'ın Yermak'a karşı mağlup olması üzerine Stroganov Kroniği'nde:

“Ey Mirzalar! Ulanlar! Derhal kaçalım. Ülkemizi kaybettiğimizi görüyoruz. Gücümüz tükendi ve bütün kahraman cenâverlerimizi kaybettik. Ah ben mahvoldum! Ne yapacağım şimdi, nereye gideceğim? Utanç kapladı yüzümü! Beni kim yendi, kim beni vatanımdan mahrum bıraktı? Stroganovlar kendi kalelerinden vasıfsız, sıradan insanlardan oluşan adamlarını intikam almak için bana karşı gönderdiler. Atamanlar, Kozaklar, Yermak ve yoldaşları az sayıdaki birlikleriyle gelerek bizimle savaştılar. Bizi mağlup ederek bize büyük zararlar verdiler. Birliklerimin tamamına yakını öldürdüler, sadece yaralı bir şekilde kaçan oğlum Muhammed Kul canlı kalabildi. Yaptığım hatalar, sonunda dönüp beni buldu. Rus topraklarında çok sayıda savaşlar yaparak Büyük Perm'i ve Stroganovların kalelerini himâyem altına almıştım. Şimdi ise sahip olduğum her şeyden mahrum kaldım ve kendi sonumu hazırladım. Çünkü yeryüzünde acı çekmeden mutluluk yoktur”.²⁵

Sibir Hanlığı'nın son hanı Küçüm, Ruslara karşı amansız bir direniş göstermiştir; ancak modern ateşli silahlarla donatılmış Rus ordusuna karşı ok ve yayla verdiği mücadele küçümsenmiş ve kroniklerde olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. Sibir kronikleri, Küçüm Han'ı yalnızca mağlup bir lider olarak değil, aynı zamanda

²¹ Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, çev. Erkal Günür, Tur Yayınları, İstanbul 1978, s. 30-31.

²² Bu durumun daha iyi anlaşılması açısından bkz. Fatih Ünal, “Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S.11, Aralık 2015, s. 615.

²³ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 89.

²⁴ Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 180-181.

²⁵ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, s. 68.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

stratejik hataları nedeniyle başarısız olmuş bir figür olarak betimlemiştir. Bu yaklaşım, Yermak gibi Rus liderlerinin üstünlüğünü vurgulama stratejisinin bir parçasıdır. Küçüm Han'ın *Yaptığım hatalar sonunda dönüp beni buldu* veya *Ah, ben mahvoldum!* gibi ifadeleri, bireysel zayıflıklarına dikkat çekerken, aynı zamanda Rus liderlerinin üstün liderlik yetenekleriyle öne çıkarılmasını amaçlamaktadır. Anthony D. Smith'in *kurumlaşmış din* ve *etnik kimlik* teorisi bağlamında, Rusların bu tür anlatıları yalnızca askeri zaferin değil, ideolojik üstünlüğün de bir aracı olarak kullandığı görülmektedir. Küçüm Han'ın *aciz* bir figür olarak tasviri, Rus askeri gücünün yanı sıra yönetim sistemi ve kültürünün üstünlüğü fikrini pekiştirmeye hizmet etmiştir. Bu tür tarihsel yeniden anlatılar, Rus otoritesinin meşruiyetini ve hegemonik iddialarını destekleyen ideolojik bir araçtır. Sonuç olarak, Küçüm Han'ın bu şekilde betimlenmesi, Rus ideolojik ve kültürel hegemonyasının inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu durum, askeri zaferin ötesinde, tarihsel figürlerin yeniden inşası yoluyla kimlik mücadelesinin manipülasyonunu da göstermektedir. Küçüm Han'ı *aciz* bir figür olarak sunmak, Rus tarihsel figürlerinin *kahramanlıklarını* ve *üstünlüklerini* daha güçlü bir şekilde vurgulama çabasının bir yansımasıdır.²⁶

Yermak, kroniklerde dünyevi hayatından tamamen vazgeçmiş, kendini Ortodoks inancına adanmış ve bu inanç çerçevesinde hareket etmiştir. Ele geçirdiği bölgelerde bağlılığını bildirmek için gelen Knez Eligay'ın kızını hediye olarak kabul etmeyi reddetmiştir. Hizmetinde bulunan askerlere zina ve diğer ahlaksız davranışları tamamen yasaklamış, bu yasakları ihlal edenlerin üç gün boyunca zincire vurularak arındırılmasını içeren ritüel haline gelen bir temizlikle sağlamıştır. Sonuç olarak, kroniklerde, zevk ve sefadan uzak, kendini tamamen inandığı davaya adanmış bir Yermak tasvir edilmiştir. Buna karşılık, Küçüm Han ise kroniklerde yozlaşmış şatafatlı ve lüks içinde yaşayan biri olarak anlatılmaktadır. Remezov Kroniği'nde: "*Küçüm Han, Busurman inancına sahipti. Putlara tapıyor ve onlara murdar kurbanlar sunuyordu. Kanunsuz yaşıyordu. Öyle ki yüz kadına, delikanlılara ve yine bakire kızlara sahipti. Diğer Agaryanlar gibi ne kadar arzu ederse o kadarına sahip olabiliyordu. Fakat her şeyi gören Tanrı kısa sürede onun saltanatına son verdi*"²⁷ şeklinde geçen pasajda, Küçüm Han'ın Ruslara karşı vermiş olduğu onurlu mücadele, bu bakış açısıyla değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Bu durumda, kroniklerin ne kadar taraflı, dinî ve ideolojik temelli yazıldığı ve abartılı, duygusal bir üslupla kaleme alındığı açıkça görülmektedir.

3. Kroniklerde Kültürel Belleğin Yitim Örnekleri

Şimdiki zamanın felaketleri büyük ve anlaşılmaz hale geldikçe, karanlığa ışık saçan tarihin hatırlanması da bir o kadar kurtarıcı olur. Bireyler, kendi zamanlarında düşünsel olarak ulaşamadıkları geçmişe, bellek mekânları aracılığıyla tutunur. Kültürel bellek, yazısız toplumlarda ritüeller, bayramlar ve sözlü anlatımlarla varlığını sürdürür.²⁸ Bireysel ve toplumsal tüm insani kazanımlarımızı barındıran bu bellek mekânları, güce dayalı üstünlük kurma peşindeki kişi ya da kurumların ana hedefi haline gelmiştir.²⁹ Nitekim ortak bir dil, kültür, inanç ve tarihe sahip olan Sibir Hanlığı'ndaki Türkler, XVI. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası'nın işgaliyle tarihsel değerleriyle bütünleştikleri kültürel belleklerinden koparılmış, Çarlık emperyalizminin dayattığı kökene yönlendirilmiştir.

İktidarı elinde bulunduran gücün meşruiyet kazanımı sağlamanın yolu, toplumun inanç sistemi içerisinde yer alan itaat anlayışıyla doğrudan ilintilidir. Paul Ricoeur'un ifadesiyle, ideolojinin bir otorite sisteminin meşruiyet talebiyle bu talebe inanç terimleriyle verilen yanıt arasında oluşturduğu öne sürülebilir. İdeoloji kendiliğinden inanca bir tür artı değer ekler, bu sayede de inanç otoritenin isteklerini karşılar.³⁰ Buradan hareketle Sibir Hanlığı'nın işgaliyle birlikte eski Türk inanç sistemi içerisinde yaşayan Türk halkları Çarlık otoritesinin isteklerini karşılamak üzere Hristiyan Ortodoks inancına tabi hale getirildi.

"Bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç ve ondan sonra onun oğlu Bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi Fedor İvanoviç'in emriyle Sibir topraklarında şehirler ve kaleler kurulmaya başlandı. Hristiyan Ortodoksluk inancı Sibir ülkesinde yayıldı. Tanrı'nın kiliseleri yükseldi, İncil öğretisi ve ilahi sesleri Sibir'in her köşesinde yankılandı. Birçok yerde bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi İvanoviç'in emriyle Hristiyan şehirler ve kaleler inşa edilerek buralarda Tanrı'nın kiliseleri yükseldi. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh yüceltmek için manastırlar kuruldu. Ülkelerinde böylesine inayeti ve Bütün Rusya'nın Çar'ı ve Büyük Knezi İvanoviç'in üzerlerinde yükselen elini gören inançsızların çoğu Çara boyun eğerek tanrısız inançlarını terk etti. Gelen çok sayıda inançsız, vaftiz olarak Ortodoks inancını benimsedi. Tanrı'nın lütfu her yere yayıldı ve Sibir topraklarında zenginlik arttı".³¹

²⁶ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitapevi, Ankara 2002, s. 61-64.

²⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 66.

²⁸ Jan Assman, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 60.

²⁹ Korkmaz, *age*, s. 31.

³⁰ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2001, s. 103.

³¹ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, s. 84.

Paul Ricoeur'un unutuş ve manipüle edilmiş hafıza kavramları bağlamında, Çarlık Rusyası'nın Sibirya'daki genişleme süreci, yerel halkların hafızalarının bastırılması ve yeni bir resmi tarih anlatısının inşa edilmesi süreci olarak yorumlanabilir. Bu süreçte hafıza, ideolojik bir biçimde yönlendirilmiştir. Ricoeur'a göre unutuş, her zaman doğal bir süreç değildir; bazen bilinçli bir strateji olarak kullanılır ve hafıza bu stratejiyle manipüle edilir. Sibirya'daki yerel halklar, Rus Ortodoksluğu ve Çar'ın otoritesi altında kültürel ve dini kimliklerini unutturmaya yönelik bir kimlik dayatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Yerel hafıza, resmi bir tarih anlatısına yerini bırakmış; eski inançlar unutturma stratejileriyle silinirken, Çar'ın otoritesini pekiştiren yeni bir hafıza inşa edilmiştir. Bu, Ricoeur'un açıkladığı gibi, hafızanın ideolojik olarak biçimlendirilmesi ve geçmişin yeniden kurgulanmasıyla, toplumların kendi anlatılarını oluşturma gücünün ellerinden alınmasıdır.³²

Çarlık yönetimi, Sibir'in işgalinden sonra hanlığın sembol isimlerini tutsak olarak Moskova'ya getirmiş, onları vaftiz ederek çeşitli rütbelerle ödüllendirmiştir. Bu durum, Remezov Kroniğinde şu şekilde geçmektedir: *10 Eylül 7097 (1589) yılında Voyvoda Danilo Çulkov, Seydak, Saltan ve Karaçi'yi Moskova'ya, Çar'a gönderdi. Kozaklar onları Moskova'ya getirdiklerinde, Çar; vaftiz edilmelerini, barınma ve iaşelerinin karşılanmasını emretti*³³ diye belirtilir. Sibir Hanlığı'ndan getirilen esirler arasında yer alan Muhammed Kul, Rus ordusunda önemli bir rütbe ile taltif edilmiştir. 1590'da Ruslar adına İsveç Seferi'ne katılmış, 1598'de ise Çar Boris Godunov ile birlikte Kırım Tatarlarından gelebilecek tehlikeye karşı önlem almak üzere Serpuhov'a gönderilmiştir.³⁴ Küçüm Han'ın yakınlarının vaftiz edilip adeta mankurtlaştırılması, kendi soydaşlarına karşı savaşmalarına neden olmuştur. Çarlık Rusyası'nın, Sibir Hanlığı'ndan getirdiği tutsakları vaftiz edip kimliklerinden kopararak kendi düzenine entegre etmesi, toplumsal belleğin silinmesine yönelik klasik bir güç stratejisidir. Bu bireylerin eski kimliklerinden uzaklaştırılıp yeni bir tarihsel anlatıya zorlanmaları, otokratik rejimlerin ulusal bilinçleri silip kendi iktidarlarını pekiştirme çabalarının açık bir örneğidir. Paul Connerton'a göre, devletlerin bireysel ve toplumsal hafızayı manipüle etme çabası, yalnızca geçmişin silinmesi değil, aynı zamanda belleğin yeniden inşasıdır.³⁵ Sibir Hanlığı tutsaklarının kendi soydaşlarına karşı savaşırılması, hafızayı yok etme ve yeniden kimlik yaratma sürecinin en somut ifadesidir.

Toplumun geçmişiyile kurduğu bağı tesis eden alanlardan biri de hafıza mekânlarıdır. Mekânlar, tıpkı yazıtlar ve anıtlar gibi, o toplumun tarihî belgeleri niteliğindedir. Hafıza mekânları, hatırlatıcı olarak iş görür hem anımsamaya yönelik imgeler hem zayıflayan anımsamanın destekçileri hem de unutuşa karşı verilen savaşta yardımcı kuvvetlerdir. Hatta unutulmuş anıların yerine geçen yedek hafızalardır.³⁶ Bu bağlamda, Sibir'in işgaliyle birlikte Rusların kurduğu yeni şehirler, kiliseler ve bölgeye yapılan Rus iskânı, Sibir topraklarındaki hafıza mekânlarını yerle bir etmiştir. Bu durum Remezov Kroniği'nde; *Çok eski zamanlardan beri Sibirya, putperestliğin karanlığı altında idi. Şimdi ise Sibir toprakları ve tüm Sibir ülkesi özellikle de ilk şehir Tobolesk, Tanrı'nın himayesi altındadır... Kutsal ve "Can Veren Ruh" kartal görünümünde tarif edilemez heyecan ve mutlulukla toprağı aydınlattı. Bu kartalın göğsü tüm Sibirya'yı sardı. Bütün topraklara ve başkente kendi görkemli tüyleri dağıtıldı. Bereketiyle her taraf kaplandı. Böylece Sibir ülkesi yüceltildi ve aydınlandı*³⁷ ifadeleriyle yer almıştır. Pierre Nora'nın *Hafıza ile Tarih Arasında: Mekânlar Sorunsalı* bağlamında, Rusların *putperest* olarak tanımladığı Sibir'deki eski inanç ve mekânlar *el değmemiş* hafıza³⁸ olarak kabul edilebilir, çünkü bu toplumun geçmişini, kimliğini ve inanç sistemini taşıyan kutsal yerlerdi. Ancak Rusların bölgeye gelecek kiliseler inşa etmesi, bu el değmemiş hafıza mekânlarını yok etmiştir. Tobolsk şehrinin kuruluşunda da görüldüğü üzere, eski inançlara dair izler silinmiş, kiliseler inşa edilerek yeni bir egemen hafıza dayatılmıştır. Böylece, Sibir halkının kültürel hafızası yerle bir edilerek, geçmişle bağları koparılmıştır.

SONUÇ

Rusların 1552'de Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesiyle başlayan doğruya doğru genişleme politikası, XVI. yüzyılın sonlarında Sibir Hanlığı'nın işgaliyle zirveye ulaşmıştır. Bu süreç, Rusların askeri ve siyasi olarak Sibirya'yı ele geçirmesiyle yalnızca bir toprak kazanımı değil, aynı zamanda bölgedeki otokton Türk halklarının ve hafızasının sistematik olarak silinmeye çalışılmasıdır. Sibir Hanlığı kroniklerinde, bir yandan işgal süreci ve Küçüm Han'ın mücadelesine odaklanıldığı görülürken, bir yandan da Rus tarih yazımının yayılmacı politikalarının meşru zemine dayandırılma çabasını görmek mümkündür. Kroniklerde anlatılanlar, yalnızca tarihsel bir kaydın ötesinde, ideolojik bir araç olarak kullanılmış ve Rus işgalinin meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir.

³² Ricoeur, *age*, s. 491.

³³ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 185.

³⁴ Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademiy Nauk, Sankpeterburg 1750, s. 173.

³⁵ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 27.

³⁶ Ricoeur, *age*, s. 491.

³⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, s. 200.

³⁸ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. M. Emin Özcan, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 18.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

Küçüm Han, bölgedeki otokton ahalinin temsilcisi olarak Rus hâkimiyetine karşı haklı bir direniş göstermiştir. Buna rağmen kroniklerde, bu direniş, *barbar* ve *dinsiz* olarak nitelendirilmiş ve boşuna bir çaba olarak sunulmuştur. Sibiryâ'daki Türkler bu dönemde yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel anlamda da büyük bir kayıp yaşamışlardır. Rusların kroniklerde Küçüm Han'ı itibarsızlaştırarak ötekileştirmesi, işgali meşru kılmak amacıyla yazılan tarih anlatılarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Rus kronik yazım geleneğinde, Yermak Timofeyev'in portresi ise tam tersi bir şekilde idealize edilmiştir. Kroniklerde Yermak, Hristiyan Ortodoksluğu yaymak amacıyla Tanrı'nın seçtiği bir kahraman olarak tasvir edilmiştir. Bu betimleme, Rus işgalini sadece askeri bir zafer değil, aynı zamanda kutsal bir misyon olarak sunmuş ve Rus hâkimiyetine dinî bir meşruiyet kazandırmıştır. Rus tarih yazımında Yermak'ın bu şekilde yüceltilmesi, *medeniyet götürme* iddiasının bir yansımasıdır. Hâkim güçler, işgal ettikleri topraklarda yerli halkı ötekileştirip onları *barbar* olarak tanımlayarak, kendi medeniyetlerini ve dinlerini bu bölgelere götürdüklerini iddia etmişlerdir. Sibir Hanlığı kronikleri, bu egemen söylemin en belirgin örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kroniklerin kilisenin dinî-ideolojik tahakkümü altında yazılması, işgal edilen topraklarda yaşayan Türklerin ve diğer halkların ötekileştirilmesine hizmet etmiştir. Bu yazım tarzı, Rus tarihinin resmi milliyetçilik anlayışını pekiştirmiş ve Rus işgalinin haklılığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Sibir Hanlığı kronikleri yalnızca bir tarih anlatısı değil, aynı zamanda bir propaganda aracıdır. Bu kronikler, Rusların Sibiryâ'daki yerli halkların kimliklerini silme çabalarını ve onların geçmişle olan bağlarını koparma stratejisini açıkça yansıtmaktadır.

Rusların bölgeye hâkim olmalarıyla birlikte, Sibiryâ'daki Türkler sadece topraklarını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda kültürel hafızalarını da yitirmişlerdir. Ruslar, bölgeye kiliseler ve manastırlar inşa ederek, bu topraklarda yaşayan Türklerin geçmişlerine dair fiziksel izleri ortadan kaldırmıştır. Tobolesk gibi yeni kurulan Rus şehirleri, bölgedeki Türklerin hafıza mekânlarını yok etmiş ve tarihsel bağlarını koparmıştır. Hafıza mekânları, bir toplumun tarihsel ve kültürel kimliğini koruyan ve sürdüren yerlerdir. Ancak Sibiryâ'daki Türklerin hafıza mekânları, Rus işgaliyle birlikte yok edilmiştir. Yeni egemen güç olan Ruslar, kendi dinlerini ve kültürel değerlerini dayatarak, bölgedeki Türklerin geçmişe yönelik herhangi bir tarihsel bağ kurmasını engellemiştir. Sonuç olarak, Sibir Hanlığı kronikleri, bir yandan Rus işgalinin meşruiyetini pekiştirirken, diğer yandan bölgedeki Türklerin tarihî kimliklerini ve kültürel hafızalarını silmeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum, Rusların emperyal bir güç olarak Sibiryâ'da uyguladıkları baskıcı politikaların ve ötekileştirme çabalarının açık bir yansımasıdır. Kronikler, bu anlamda sadece tarihsel bir belge olmanın ötesinde, ideolojik bir propaganda aracı olarak da işlev görmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

Southwestern Siberia, historically a cornerstone of Turkic culture and civilization, was once home to the Sibir Khanate. As a crucial political and cultural entity, the Sibir Khanate exemplified the dynamic interplay of Turkic traditions, governance, and cultural identity. However, in the late 16th century, this flourishing region came under the control of the Russian Tsardom during a period of aggressive territorial expansion. The conquest of the Sibir Khanate marked not only the subjugation of a strategic region but also the initiation of a broader cultural transformation.

The Russian conquest was accompanied by a systematic campaign to suppress the indigenous peoples' identities and cultural practices. Central to this effort were the Sibir Khanate Chronicles, a set of narratives that justified the conquest, dehumanized the Sibir peoples, and established a framework for Russian hegemony. These chronicles were not merely historical records but powerful tools of propaganda that reshaped the collective memory of the region, casting the Russian occupation as a divinely ordained and morally justified mission.

This study explores the role of the Sibir Khanate Chronicles in legitimizing Russian imperial ambitions. By critically examining the portrayal of key figures such as Yermak Timofeyev and Küçüm Khan, as well as the narratives of othering and cultural erasure, the research aims to uncover the ideological mechanisms that underpinned these texts. The findings highlight the chronicles' active role in constructing a hegemonic narrative that marginalized the Sibir peoples and reinforced the Russian Tsardom's dominance.

The research adopts a qualitative and interdisciplinary methodology, focusing on textual and historical analysis of the Sibir Khanate Chronicles. Primary sources include the Yesipov, Stroganov, and Remezov chronicles, which offer detailed accounts of the Russian conquest of the Sibir Khanate. These texts are scrutinized for their ideological constructs, particularly their representations of the Sibir peoples and the major historical figures associated with the conquest.

The study utilizes concepts from postcolonial theory, such as othering, cultural hegemony, and memory manipulation, to analyze how the chronicles framed the indigenous peoples and justified the conquest. The narratives of Yermak Timofeyev as a heroic figure and Küçüm Khan as a defeated adversary are examined to reveal the chronicles' role in constructing binary oppositions that favored Russian imperialism. Memory studies

provide an additional lens for understanding the erasure of indigenous cultural identities and the imposition of Russian Orthodox values as part of the conquest's broader ideological strategy.

Secondary sources, including scholarly works on colonial narratives, propaganda, and historical interpretations of the Sibir Khanate, complement the primary analysis. These sources contextualize the chronicles within the larger framework of imperial strategies and offer insights into the dynamics of cultural domination and resistance.

The findings highlight that the Sibir Khanate Chronicles played a pivotal role in shaping perceptions of the conquest and constructing a hegemonic narrative that favored Russian imperialism. Four major themes emerge:

Framing Indigenous Peoples as *The Other*: The chronicles depict the Sibir Turks and other indigenous communities as barbaric, godless, and primitive. Their cultural and religious practices are dismissed as pagan and backward, creating a stark contrast with the supposedly superior Russian Orthodox culture. This narrative of otherness served to justify the Russian conquest as a civilizing mission, portraying the Tsardom as a benevolent force bringing order and enlightenment to an uncivilized region. Furthermore, the dehumanization of the indigenous peoples reinforced their perceived inferiority, legitimizing their displacement and the imposition of Russian authority. By framing the Sibir Turks as incapable of self-governance, the chronicles denied their agency and cultural significance, paving the way for cultural erasure and assimilation.

Heroification of Russian Leaders: Yermak Timofeyev is idealized in the chronicles as a heroic figure chosen by divine providence to lead the Russian conquest. His campaigns are portrayed as a sacred endeavor to spread Orthodox Christianity and restore order to the region. This depiction aligns with broader imperial strategies that celebrated conquerors as symbols of moral and religious virtue. In contrast, Küçüm Khan, the last ruler of the Sibir Khanate, is vilified as a weak and morally corrupt leader. His failures are emphasized to highlight the righteousness of the Russian cause and to delegitimize any resistance efforts. This binary portrayal reinforces the superiority of Russian leadership and justifies the conquest as a necessary and inevitable act.

Manipulation of Collective Memory: The chronicles actively participated in reshaping the collective memory of the region. Traditional memory spaces, such as sacred sites and cultural landmarks, were systematically destroyed or repurposed to align with Russian Orthodox values. The construction of Orthodox churches and the establishment of new cities replaced indigenous symbols with those of Russian culture, severing the Sibir peoples' connections to their historical and cultural heritage. This process of memory manipulation extended beyond physical transformations, embedding Russian narratives into the cultural fabric of the region. By erasing the historical identity of the Sibir peoples and replacing it with Russian Orthodox ideology, the chronicles facilitated a narrative of cultural and historical rupture that legitimized Russian dominance.

Legitimization of Russian Sovereignty: The chronicles frame the conquest as a divine mission guided by God's will, portraying Russian expansion as both a moral obligation and a religious duty. This narrative justified the military actions taken to subdue the region and the subsequent cultural assimilation efforts. By presenting the occupation as inevitable and righteous, the chronicles reinforced the Tsardom's claims to sovereignty and consolidated its control over the region.

The Sibir Khanate Chronicles exemplify the power of historical narratives in shaping perceptions of conquest and colonization. Through their portrayals of otherness, heroification of Russian leaders, and manipulation of collective memory, these texts actively participated in the processes of cultural domination and resistance. They were not merely records of the past but ideological tools that legitimized Russian imperial ambitions and suppressed the identities of the Sibir peoples. This study underscores the importance of critically engaging with historical texts, recognizing their dual roles as records of history and instruments of power. By revisiting the Sibir Khanate Chronicles, scholars can uncover the silenced histories of the region and challenge the imperial narratives that have shaped our understanding of its past. The chronicles' enduring legacy serves as a reminder of the complex interplay between narrative, memory, and power in the context of empire-building.

KAYNAKÇA

ASSMAN, Jan, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

BULGAKOV, Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi, İzdatelstvo Spaso-Preobrajenskogo Valaamskogo Monastırya*, Moskva 1996.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

CONNERTON, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

RUS ÇARLIĞI'NIN EGEMENLİK ANLATISINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİNİ ÖTEKİ PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

- DURKHEIM, Emile, *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.
- ECO, Umberto, *Düşman Yaratmak*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- ELIADE, Mircea, *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.
- GASSET, Ortega y, *İnsan ve "Herkes"*, çev. Nevriye Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- GÜR, Selcen, "Yermak Timofeyeviç'in Rusya'nın Sibiry'a'daki Hâkimiyet Figürü Olarak Toplumda Kabul Ettirilmesinde Sanatın Kullanımı", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, s. 63-73.
- HOFFER, Eric, *Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, çev. Erkil Günur, Tur Yayınları, İstanbul 1978.
- KORKMAZ, Ramazan, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- MILLER, Gerard Friderik, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po SİY Vremena*, Akademiy Nauk, Sankpeterburg 1750.
- NORA, Pierre, *Hafıza Mekanları*, çev. M. Emin Özcan, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.
- RİCOEUR, Paul, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2001.
- SEVER, Zafer, "Sibir Hanlığı ve İslamiyet", *History Studies*, S. 12/6, Aralık 2020, s. 3293-3305.
- Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- SMITH, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitapevi, Ankara 2002, s. 61-64.
- UYDU YÜCEL, Muallâ, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK. Yayınları, Ankara 2007.
- ÜNAL, Fatih, "Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 11, Aralık 2015, s. 613-647.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>